

УДК: 347.2

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.2.12>

ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ЯК ДЖЕРЕЛО ПРАВА ПРИ РОЗГЛЯДІ СПОРІВ З ДОБРОСОВІСНИМ НАБУВАЧЕМ МАЙНА

Глушков В.О.,
*аспірант кафедри адміністративного права,
інтелектуальної власності
та цивільно-правових дисциплін
Київського університету інтелектуальної власності та права
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID: 0009-0006-1210-7309*

Глушков В.О. Практика Європейського суду з прав людини як джерело права при розгляді спорів з добросовісним набувачем майна.

Не дивлячись на те, що ще двадцять сім років тому Україною було ратифіковано Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (далі – Конвенція) [1], і дотепер серед науковців триває дискусія щодо обов'язковості та доцільності врахування національними судами практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ).

Звісно, з кожним роком практика ЄСПЛ займає все вагомніше місце при відправленні правосуддя національними судами, а сформовані ЄСПЛ висновки призводять до зміни судової практики. Проте, не дивлячись на це, і зараз залишається невирішеною проблема вибірковості застосування національними судами практики ЄСПЛ та шаблонних підходів при розгляді справ про витребування майна від добросовісного набувача.

В процесі підготовки даної статті автором проведено аналіз положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та Першого Протоколу до неї, які за наслідком ратифікації Верховною Радою України стали частиною законодавства України.

Здійснено аналіз положень Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 № 3477-IV (далі – Закон № 3477-IV) [2] та визначено, що розглядаючи справи, національні суди зобов'язані застосовувати Конвенцію та практику ЄСПЛ саме як джерело права, що безумовно свідчить про важливість даної практики.

В даній статті також проаналізовано рішення ЄСПЛ, в яких судом було сформовано критерії «трискладового тесту» та принцип «належного урядування», які часто застосовуються при захисті майнових прав добросовісного набувача майна, змінюючи при цьому практику вирішення національними судами даної категорії спорів. А також, висловлена авторська позиція щодо значення правових позицій ЄСПЛ для формування судової практики вирішення сімейних спорів.

За результатом дослідження зроблено висновок про важливість практики ЄСПЛ у тому числі за наслідком того, що ЄСПЛ здійснює тлумачення положень Конвенції та Протоколів до неї всесторонньо із врахування змін, які відбуваються у світі, намагаючись щоб таке тлумачення враховувало реалії сьогодення.

Ключові слова: Конвенція, ЄСПЛ, добросовісний набувач майна, «трискладовий тест», «належне урядування».

Hlushkov V.O. The case law of the European Court of Human Rights as a source of law in disputes involving bona fide purchasers of property.

Despite the fact that Ukraine ratified the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950 (hereinafter referred to as the - Convention) 27 years ago [1], discussions among scholars about the mandatory nature and advisability of national courts considering the case law of the European Court of Human Rights (hereinafter referred to as the - ECHR) are still ongoing.

Of course, with each passing year, ECHR case law takes on an increasingly significant role in the administration of justice by national courts, and the conclusions formed by the ECHR lead to changes in judicial practice. Nevertheless, the issue of selective application of ECHR case law by national courts and template-based approaches in cases concerning the recovery of property from bona fide purchasers remains unresolved to this day.

In preparing this article, the author analyzed the provisions of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and its First Protocol, which, following ratification by the Verkhovna Rada of Ukraine, became part of Ukraine's legislation.

An analysis was also conducted of the provisions of the Law of Ukraine "On the Execution of Judgments and Application of the Case Law of the European Court of Human Rights" dated February 23, 2006, No. 3477-IV (hereinafter referred to as - Law No. 3477-IV) [2], which establishes that, when considering cases, national courts are obligated to apply the Convention and ECHR case law as a source of law. This undoubtedly highlights the importance of such case law.

The article also examines ECHR decisions in which the court established the criteria of the «three-part test» and the principle of «good governance,» which are often applied in the protection of property rights of bona fide purchasers, thereby altering the way national courts resolve disputes in this category. Additionally, the author offers their perspective on the significance of ECHR legal positions in shaping judicial practices for resolving family disputes.

As a result of the research, it was concluded that ECHR case law is of critical importance, not least because the ECHR interprets the provisions of the Convention and its Protocols comprehensively, taking into account global changes and striving to ensure that such interpretation reflects contemporary realities.

Key words: representation of the state's legitimate interests in court, equality of parties in judicial proceedings, civil procedure, reform of prosecutorial authorities, ECHR.

Постановка проблеми. Незважаючи на те, що Конвенцію було ратифіковано ще в 1997 році, а в 2006 році прийнято Закон № 3477-IV, яким визначається, що національні суди зобов'язані під час розгляду справ застосовувати Конвенцію та практику ЄСПЛ як джерело права, і дотепер серед науковців та юридичної спільноти тривають дискусії щодо обов'язковості та доцільності врахування національними судами практики ЄСПЛ.

Також актуальним залишається питання підвищення ефективності правового захисту добросовісних набувачів майна, шляхом примінення практики ЄСПЛ під час розгляду національними судових спорів про витребування майна від добросовісного набувача.

Невирішеною також залишається проблема вибірковості застосування практики ЄСПЛ національними судами та шаблонності розгляду справ про витребування майна від добросовісного набувача.

Стан опрацювання проблематики. Питання обов'язковості врахування національними судами практики ЄСПЛ, а також її місце у національній судовій системі досліджували у тому числі такі вчені, як Попов Ю.Ю., Константи́й О.В., Манукян В.І., Слободяник Т.М., Бігдан М.В. та Таран І.О. Серед науковців не досягнуто єдиної думки щодо значення Конвенції та рішень ЄСПЛ у національному законодавстві та доцільності безумовного врахування висновків ЄСПЛ при розгляді судових справ національними судами. Дана проблематика на сьогодні є актуальною, дискусійною та потребує дослідження.

Метою статті є дослідження значення Конвенції та рішень ЄСПЛ у національному законодавстві, та національній судовій практиці, а також проведення аналізу рішень ЄСПЛ як джерела права, що впливає на практику вирішення національними судами спорів відповідачем у яких виступає добросовісний набувач.

Виклад основного матеріалу. З ратифікацією Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, яка відбулася 17 липня 1997 року, Першого протоколу та протоколів 2, 4, 7 та 11 до неї, Україна визнала на своїй території компетенцію Європейської комісії з прав людини приймати від будь-якої особи, неурядової організації або групи осіб заяви на ім'я Генерального Секретаря Ради Європи про порушення Україною прав, викладених у Конвенції, та статті 46 Конвенції щодо визнання обов'язковою і без укладення спеціальної угоди юрисдикцію ЄСПЛ в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції [3].

Крім того, згідно частини 1 статті 46 Конвенції, високі Договірні Сторони зобов'язуються виконувати остаточні рішення Суду в будь-яких справах, у яких вони є сторонами [1].

З метою урегулювання відносин, що виникають на наслідком набуття державою обов'язку виконувати рішення ЄСПЛ у справах проти України, усунення причин порушення Україною Конвенції, впровадженням в українське судочинство та адміністративну практику європейських стандартів прав людини, а також створення передумов для зменшення числа заяв до ЄСПЛ, 23 лютого 2006 року Верховною Радою України було прийнято Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» № 3477-IV.

Зі змісту статті 17 Закону № 3477-IV вбачається, що національні суди зобов'язані під час розгляду справ застосовувати Конвенцію та практику ЄСПЛ як джерело права [2].

Таким чином, з приєднанням до Конвенції Україна взяла на себе зобов'язання враховувати практику ЄСПЛ при розгляді справ національними судами, а також виконувати остаточні рішення ЄСПЛ у справах стороною в яких вона є. В результаті чого виникла необхідність та доцільність у здійсненні дослідження такої практики.

Варто зауважити, що чим більше часу проходить від дати ратифікації Конвенції, тим відчутнішим є вплив Конвенції та практики ЄСПЛ на формування національного законодавства, та відповідно, судової практики.

Вирішуючи судові спори, стороною в яких виступає добросовісний набувач майна, національні суди все частіше керуються не лише законодавством України та правовими висновками сформованими Великою Палатою Верховного Суду, але і висновками ЄСПЛ, зробленими у своїх рішеннях.

Проте, не дивлячись на це й дотепер серед науковців точаться дискусії щодо обов'язковості врахування національними судами практики ЄСПЛ.

Так, Ю.Ю. Попов вважає помилковим твердженням щодо обов'язковості практики ЄСПЛ для України та зазначає, що оскільки континентальний прецедент не передбачає обов'язковості, то і віднесення того чи іншого правового феномену до джерел права не означає автоматично, що він є обов'язковим. На думку Ю.Ю. Попова, стаття 17 Закону №3477-IV, не створює регулювання, а тому не є нормою, а є теоретичним висновком, якому місце не у законі, а в підручнику [4].

Натомість, ми вважаємо слушною думки Слободяник Т.М., Бігдан М.В. та Таран І.О., які вважають, що рішення ЄСПЛ є важливою правовою практикою, яка безпосередньо використовується для доповнення національного законодавства та відіграє важливу роль у цивільному судочинстві України так, як Суд тлумачить положення Конвенції та Протоколи до неї всесторонньо, з урахуванням міжнародного досвіду та змін у світі, які наразі відбуваються, щоб таким тлумаченням відображати сучасні реалії. [5].

Не можна не погодитися також із думкою В.І. Манукяна, який вказав, що практика ЄСПЛ – це не лише збірка рішень щодо конкретних заяв про порушення цих фундаментальних прав. Рішення цього Суду є унікальним джерелом юридичної думки і стилю, оскільки судді представляють різні правові школи та системи [6].

На нашу думку, активне застосування національними судами правових висновків Великої Палати Верховного Суду та висновків ЄСПЛ свідчить про те, що з розвитком національної правової системи в Україні поступово формується такий вид джерела права, як судовий прецедент.

Дана тенденція викликана не лише тим, що із ратифікацією Конвенції Україна взяла на себе відповідні зобов'язаннями, а насамперед, процесами демократизації суспільства, які постійно проходять в Україні, а також внаслідок відходу України від принципу превалювання колективного над приватним та закріплення принципу верховенства права.

Так, стаття 1 Першого протоколу до Конвенції гарантує фізичним та юридичним особам право власності, та по своїй суті вміщує в собі три норми: 1) встановлює принцип мирного володіння майном та має загальний характер (перше речення першого абзацу); 2) визначає з якою метою може відбуватися позбавлення права власності та встановлює умови такого позбавлення (друге речення першого абзацу); 3) наділення держав правом запроваджувати закони, які дозволяють здійснювати контроль за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів (другий абзац) [7].

Таким чином, даною статтею Конвенції визначено критерії правомірності втручання у право власності та утворено «трискладовий тест», за допомогою якого має відбуватися оцінка такого втручання у право власності європейським стандартам.

Так, до критеріїв «трискладового тесту», які мають оцінюватися у сукупності, віднесено: 1) законність втручання; 2) легітимна мета (виправданість втручання загальним інтересом); 3) спра-

ведлива рівновага між інтересами захисту права власності та загальними інтересами (дотримання принципу пропорційності між використовуваними засобами і переслідуваною метою та уникнення покладення на власника надмірного тягаря). Невідповідність втручання хоча б одному із зазначених критеріїв свідчить про протиправність втручання навіть у випадках коли таке втручання відбувається із дотриманням національного законодавства, та присудження компенсації особі, що втратила майно.

Втручання у здійснення конвенційного права має переслідувати законну ціль. Аналогічно у справах, пов'язаних з позитивним обов'язком, має існувати законне виправдання бездіяльності держави. Принцип «справедливого балансу», притаманний ст. 1 Першого протоколу до Конвенції, сам по собі передбачає існування загального інтересу суспільства. Крім того, слід нагадати, що різні норми, закріплені у ст. 1 Першого протоколу до Конвенції, не є окремими, тобто не пов'язаними між собою, та що друга і третя норми стосуються лише конкретних випадків втручання у право на мирне володіння майном. Одним із наслідків цього є те, що існування суспільного інтересу, яке вимагається відповідно до другого речення, або загального інтересу, посилення на яке міститься у другому пункті, впливає з принципу, встановленого у першому реченні, а отже втручання у здійснення права на мирне володіння майном у розумінні першого речення ст. 1 Першого протоколу до Конвенції також повинно переслідувати мету у суспільному інтересі [8].

Перед тим як з'ясувати, чи було дотримано першу норму, суд повинен встановити застосовність у цій справі решти двох норм [9].

Найважливішою вимогою ст. 1 Першого протоколу до Конвенції ЄСПЛ визначає законність будь-якого втручання державного органу у право на мирне володіння майном, тобто його відповідність національному законодавству та принципу верховенства права, що включає свободу від свавілля [10].

Практика ЄСПЛ постійно здійснює вплив на формування національної судової практики. Сформовані ЄСПЛ висновки призводять до зміни правових позицій Верховного Суду та як наслідок, еволюціонування національної судової системи.

Одним із рішень, що заслуговує на увагу є рішення ЄСПЛ у справі «Шмакова проти України» заява № 70445/13, прийняте 11.01.2024 [11]. У даній справі ЄСПЛ мав встановити законність позбавлення заявниці права власності на земельну ділянку та повернення її заводу, який перебуває у державній власності.

На нашу думку, в даному рішенні сформовано важливий висновок, а саме, що незважаючи на те, що земельну ділянку заявниця отримала безоплатно, позбавлення її права власності на останню без надання будь-якої форми компенсації чи відшкодування, не забезпечило справедливий баланс між вимогами суспільного інтересу, якщо такі були, з одного боку, і правом заявниці на мирне володіння своїм майном, з іншого. ЄСПЛ також звернув увагу, що Уряд не пояснив, чому, якщо існувала нагальна суспільна потреба у виділенні цієї землі для будівництва школи та дитячого садка, ця земельна ділянка стільки років не використовувалася, і чи така потреба усе ще існувала.

За результатами розгляду справи ЄСПЛ дійшов висновку, що мало місце порушення статті 1 Першого протоколу до Конвенції та постановив, що упродовж трьох місяців Україна повинна сплатити заявниці 11 000 євро в якості відшкодування матеріальної та моральної шкоди.

Зроблені в даному рішенні висновки активно застосовуються національними судами при формуванні висновку на користь добросовісного набувача майна, а саме, що помилка державного органу не може слугувати підставою для позбавлення добросовісного набувача права власності на майно без стягнення з держави відповідного відшкодування, навіть у випадках коли таке майно особа отримала безоплатно.

Заслужують на увагу також рішення ЄСПЛ у справі «Рисовський проти України» (Rysovskyy v. Ukraine) [12] та у справі «Кривенький проти України» [13], в яких Суд підкреслив особливу важливість принципу «належного урядування» вказавши при цьому, що коли йдеться про питання загального інтересу, державні органи повинні діяти вчасно та в належний і якомога послідовніший спосіб.

У пункті 71 рішення Суд зауважив, що хоч принцип «належного урядування» і не повинен перешкоджати державним органам виправляти випадкові помилки, навіть ті, причиною яких є їхня власна недбалість, проте, потреба виправити минулу «помилку» не повинна непропорційним чином втручатися в нове право, набуте особою, яка покладалася на легітимність добросовісних дій державного органу. Іншими словами, державні органи, які не впроваджують або не дотримуються

своїх власних процедур, не повинні мати можливість отримувати вигоду від своїх протиправних дій або уникати виконання своїх обов'язків.

Суд також звернув увагу, що ризик помилки державного органу повинен покладатися на саму державу, а помилки не можуть виправлятися за рахунок осіб, яких вони стосуються. У контексті скасування помилково наданого права на майно принцип «належного урядування» може не лише покладати на державні органи обов'язок діяти невідкладно, виправляючи свою помилку, а й потребувати виплати відповідної компенсації чи іншого виду належного відшкодування колишньому добросовісному власникові.

Висновки. Таким чином, приєднавшись до Конвенції та визнавши на своїй території юрисдикцію ЄСПЛ, Україна погодилася враховувати практику ЄСПЛ при розгляді національними судами справ, а також виконувати його остаточні рішення у справах стороною в яких вона є. За наслідком цього, Конвенція стала частиною законодавства України, а практика ЄСПЛ стала джерелом національного права. Крім цього, практика ЄСПЛ фактично є офіційним тлумаченням положень Конвенції та Протоколів до неї.

Вплив практики ЄСПЛ на формування національного законодавства та судової практики, в тому числі у спорах відповідачем у яких виступає добросовісний набувач, важко переоцінити так, як рішення ЄСПЛ як джерело права застосовуються судами всіх інстанцій та сприяють добросовісному набувачу у захистити свої права. Зроблені ЄСПЛ висновки постійно призводять до зміни правових позицій Верховного Суду, та вдосконалення способів захисту цивільних прав.

У той же час, не дивлячись на те, що ще з 2011 року ЄСПЛ у своїх рішеннях звертає увагу на те, що ризик помилки державного органу повинен покладатися на саму державу і такі помилки не можуть виправлятися за рахунок осіб, яких вони стосуються, національні суди досить часто відповідальність за помилки державних органів покладають саме на добросовісного набувача майна, виправляючи такі помилки за рахунок останніх. Дана обставина свідчить про недостатнє приділення уваги практиці ЄСПЛ національними судами, про вибірковість її застосування та шаблонність розгляду даної категорії справ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини). Офіційний вебпортал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
2. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 р. № 3477-IV. Офіційний вебпортал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#top>.
3. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Закон України від 17.07.1997 р. № 475/97-ВР. Офіційний вебпортал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475/97-%D0%B2%D1%80>.
4. Попов Ю.Ю. Рішення Європейського суду з прав людини як переконливий прецедент: досвід Англії та України. журнал «Підприємництво, господарство і право». 2010. № 11 (179), с. 51. URL: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2010/11_2010.pdf.
5. Слободяник Т.М., Бігдан М.В., Таран І.О. Застосування практики Європейського суду з прав людини в цивільному процесі. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2023. Вип. 77, частина 1, с. 162. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2023/06/27-1.pdf>.
6. Манукян В.І. Страсбурзьке право. Європейський суд з прав людини. Право, практика, коментар. Харків: Право, 2019. 560 с.
7. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: Закон України від 17.07.1997 № 475/97-ВР. Офіційний вебпортал Верховної Ради України. URL https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text.
8. Рішення ЄСПЛ у справі «Зеленчук і Цицюра проти України» (Заяви № 846/16 та № 1075/16) Страсбург, 22.05.2018. Переклад офіційний. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c79#top.
9. Рішення ЄСПЛ у справі «Спорронг і Льоннрот проти Швеції» Страсбург, 23.09.1982. Переклад офіційний. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_098#Text.

10. Рішення ЄСПЛ у справі «East/West Alliance Limited» проти України» (Заява № 19336/04) Страсбург, 23.01.2014. Переклад офіційний. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_994#Text.
11. Рішення ЄСПЛ у справі «Шмакова проти України» (Заява N 70445/13) Страсбург, 11.01.2024. Переклад офіційний. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_j26#Texthttps://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_454 - Text.
12. Рішення ЄСПЛ у справі «Рисовський проти України» (Заява N 29979/04) Страсбург, 20.10.2011. Переклад офіційний. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_854#Text.
13. Рішення ЄСПЛ у справі «Кривенький проти України» (Заява N 43768/07) Страсбург, 16.02.2017. Переклад офіційний. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d48#top.
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_854 – Texthttps://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_j26 - Text.